

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ І ПЕРЕКЛАД: СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД

Юлія ПОЛІКАРПОВА (Мелітополь, Україна)

У статті розглянуто взаємовідношення між інтертекстуальністю та перекладом. При цьому застосування семіотичного підходу вважається найбільш придатним, оскільки саме він дозволяє розглядати інтертекстуальність не як перекладацьку проблему, а як джерело багатства текстових значень, генератор процесу означування.

Ключові слова: *інтертекстуальність, перекладознавство, семіотичний підхід, соціокультурні коди, процес означування*

Interrelations between intertextuality and translation are considered in the article. In this case semiotic approach is seen as the most appropriate. It allows seeing intertextuality not as a translation problem, but as a source of textual meanings' diversity, generator of signifying process.

Key words: *intertextuality, translation theory, semiotic approach, socio-cultural codes, signifying process*

Розвиток теорії перекладу на початку ХХІ століття вирізняється значним впливом з боку наукових досягнень в інших галузях (лінгвістика, теорія комунікації, семіотика, літературознавство, кібернетика, когнітивна й експериментальна психологія, нейрофізіологія, етнографія тощо).

Наше дослідження зосереджене на теорії художнього перекладу, що знаходиться в тісному зв'язку з розвитком новітніх напрямів, методів та підходів у літературознавстві.

Однією з популярних літературознавчих концепцій останнього часу стала теорія інтертекстуальності, яку почали розглядати і в ракурсі перекладознавства. Різним аспектам інтертекстуальності присвячено праці сучасних вітчизняних і зарубіжних учених (І. Арнольд, Р. Барта, М. Бахтіна, Ж. Женетта, Ю. Крістевої, Н. Кузьміної, Ю. Лотмана, Н. Фатєєвої та ін.).

Аналіз інтертекстуальності в перекладі висвітлено в дослідженнях загальнотеоретичного плану (П. Торопа, Г. Денисової), у роботах, де містяться окремі спостереження про відтворення інтертекстуальності в перекладі (А.Г. Гудманиян, І. Ключанов, М. Гаспаров, А. Попович, У. Еко, Л. Венуті, С. Холтуїс, С. Басснетт, А. Лефевр, Е. Паунд, І. Левий, А. Попович, Ю. Найда, та ін.), та в останніх дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців, які розглядають інтертекстуальність передовсім як перекладознавчу проблему (Л.В. Грек, Ю.П. Чала, Я.В. Кривонос, С.О. Швачко, Є.В. Овсянникова та ін.)

Метою статті є встановлення специфіки взаємодії інтертекстуальності й перекладу з семіотичної позиції.

Актуальність статті визначається тим, що взаємозв'язки між інтертекстуальністю і перекладом є наразі недостатньо вивченими, зокрема з семіотичної позиції. На наш погляд, саме семіотичний підхід дозволяє стверджувати, що інтертекстуальність є не стільки проблемою, скільки новим ресурсом для творчості перекладача, генератором нових смислів художнього тексту.

Вважаємо за потрібне більш детально зупинитися на трактуванні терміну інтертекстуальність. У нашому дослідженні ми є прихильниками широкого розуміння інтертекстуальності, введеного в гуманітаристику літературознавцями-семіотиками. У 1973 році відомий французький теоретик літератури Р. Барт в одному з виступів заявив: "Основу тексту становить не його внутрішня замкнута структура, що піддається об'єктивному вивченню, а її вихід до інших текстів, інших кодів, інших знаків: інакше кажучи, сутність тексту не в тексті як такому, а в його міжтекстовому характері " [3: 311]. Дещо пізніше він розвинув свою думку: "Текст являє собою не лінійний ланцюжок слів, що виражають єдиний телеологічний смисл (повідомлення Автора-Бога), а багатомірний простір, де сполучаються та суперечать один з одним різні види письма, жоден з яких не є вихідним; текст зітканий з цитат, що відсилають до тисяч культурних джерел" [4: 388].

На позначення міжтекстових зв'язків такого плану французька дослідниця

Ю. Крістева запропонувала використовувати термін "інтертекстуальність". В основі даного поняття лежить ідея "чужої мови", викладена М.М. Бахтіним у його праці "Проблеми змісту, матеріалу та форми в словесній художній творчості". Сама Ю. Крістева визначає інтертекстуальність як суму знань, що уможливорює отримання значення текстами, адже як тільки текст вважається залежним від інших текстів, які він вбирає і трансформує, на місці поняття інтерсуб'єктивності встановлюється поняття інтертекстуальності [1: 104].

Міжтекстові зв'язки, як стверджують семіотики, є важливим аспектом, від якого залежить інтелігібельність тексту. За межами інтертекстуальності літературні твори були б неможливими для сприйняття, так само як і висловлення невідомою мовою.

Отже, інтертекстуальність по праву вважається надбанням семіотичного напрямку в літературознавстві.

Виходячи з цього, вважаємо, що з різних підходів до художнього перекладу (філологічний, лінгвістичний, комунікативний, соціосемантичний тощо) найбільш придатним для аналізу взаємовідносин між явищем інтертекстуальності та перекладом є семіотичний підхід. Процес прочитання текстів за такого підходу уподібнюється перекладу з однієї мови на іншу, коли відбувається декодування вихідного повідомлення, його інтерпретація. „Беручи до уваги рефлексивність літературного процесу, необхідно зазначити, що інтерпретацію будь-якої комунікативної акції слід сприймати як „переклад” коду письменника на код читача, які через унікальність лінгвокультурних свідомостей повністю співпадати не можуть”, - зазначає сучасна дослідниця Л. Статкевич [6: 31].

Згідно з теорією Р. Якобсона, комунікативний акт складається з шести елементів: адресат або відправник, адресант або отримувач, повідомлення, контакт, контекст та код. Виходячи з цього, художній текст є повідомленням, його автор – відправником, читач – отримувачем. При цьому, якщо автор і читач належать одній культурі, це означає, що вони живуть в більш-менш однаковому контексті, а також мають подібний набір соціокультурних кодів, а отже і схожий

стиль мислення. Проте, і це не забезпечує абсолютної ідентичності тексту, відправленого в якості повідомлення автором, і тексту, отриманого читачем.

Усе зазначене вище дає змогу семіотикам дійти висновку про можливість різних прочитань художнього тексту й множинність текстових значень, які ставляться в залежність не від авторських інтенцій, а від системи кодів, якими пронизана будь-яка культура, що становить загальний контекст. Тому саме коди відіграють надзвичайно важливу роль в семіотичних дослідженнях: "За семіотичного дослідження ні автор, ні читач не вільні робити значення. Незалежно від їхнього життя як індивідів, як автора та читача, вони сповнені кодами, які уможлиблюють їх комунікативні пригоди за рахунок встановлення меж повідомленням, якими вони можуть обмінюватися. Літературний текст у такому разі не є просто набором слів, а ... є мережею кодів, які уможлиблюють те, що слова на сторінці можуть бути прочитані як текст певного типу," - вважає американський семіотик Р.Скоулз [2: 110].

Зазначимо, що коди в літературознавстві означають не сталий набір символів, механічне використання якого дозволяє розшифрувати закодоване повідомлення (як наприклад, при передачі інформації через використання абетки глухонімих), а мають дещо ширше значення. "Ми називаємо кодами просто асоціативні поля, понадтекстуальну організацію системи значень, які нав'язують уявлення про певну ідею структури; код, як ми його розуміємо, належить переважно до сфери культури: коди є певним типом вже баченого, вже прочитаного, вже зробленого: код - конкретна форма цього "вже", яке конститує будь-яке письмо," - пояснює Р.Барт [4: 401]. "Це природа кодів бути завжди вже існуючими, такими, що втратили джерело," - наголошує американський літературознавець Дж. Каллер [1: 103].

Отже, у семіотиці літератури коди важливі як початок інтертекстуальності. Враховуючи це, важливо особливу увагу приділяти встановленню кодів і при перекладі художніх текстів. При цьому перекладач має використовувати не тільки коди, властиві культурі автора, а й коди, типові у культурі читачів.

Слід наголосити, що значення, як стверджують прихильники використання семіотичного методу, залежить від контексту і встановлюється з культурних кодів, конвенцій. Саме це зумовлює множинність можливих значень тексту, при цьому семіотики визнають право на існування різних прочитань художніх текстів. "Так само, як лінгвіст не пропонує нові значення для речень, семіотик не прагне визначити справжнє значення вірша. Його завдання дескриптивне, а не прескриптивне й оцінююче," – зазначає Дж. Шеріфф [цит. за 1: 15].

У такому разі, переклад художнього тексту стає своєрідним прочитанням художнього тексту. Виходячи з семіотичної позиції, необхідно визнати існування численних варіантів перекладу художнього тексту, які мають різний набір значень та смислів. Прочитання твору можуть бути численними, але жодне з них не є невірним, кожне додає дещо до твору. Тому у кінцевому рахунку літературний твір складається з усього, що було про нього сказано. У результаті ніякий твір ніколи не "вмирає". "Твір є вічним не тому, що він накладає єдине значення на різних людей, а тому, що він пропонує різні значення одній людині, розмовляючи однією символічною мовою в усі часи: твір припускає, людина розпоряджується," - стверджує Р.Барт [цит. за 2: 157].

Таким чином, тексти мають можливість бути прочитаними різними способами, і чим відкритіший текст, тим більше можливих смислів він має. У.Еко, Р.Барт, а разом з ними і деякі інші семіотики, вважають, що існують два типи текстів: "відкриті" ("писабельні") і "закриті" ("читабельні"). Для семіотичного аналізу більш цікавими виявляються перші, оскільки вони є багатими на інтертекстуальні зв'язки, розкритими для різного прочитання їх читачами, що уможливорює отримання такими текстами множинних значень [3: 207]. У такому разі читачі можуть створити власну думку про предмет, а не обмежувати свою діяльність пошуком авторського значення, вкладеного у повідомлення. До відкритих текстів належать усі твори постмодерністської літератури, а в принципі і будь-який художній твір.

У сучасному перекладознавстві застосування семіотичного підходу дає можливість визнання плюралістичності підходів до перекладу за рахунок відмови від пошуку єдиного вірного й максимально наближеного до оригіналу варіанту. На нашу думку, саме перекладач може зробити текст більш цікавим для представників певної культури за рахунок вдалого співвіднесення культурного контексту та кодів автора й читачів.

У ситуації, коли художній текст перекладається з однієї мови на іншу, автор і читач належать до різних культур, а отже мають значно відмінні набори кодів та різний контекст. Для того, щоб полегшити комунікацію між ними участь перекладача, як учасника процесу комунікації, просто необхідна. Проте, його функція не може бути зведена до механічної передачі вихідного повідомлення іншою мовою, особливо якщо мова йде про художню літературу. Оскільки за семіотичного підходу читач тексту вільний керувати процесом надання тексту значення, то й перекладач має певну перевагу і отримує повноваження відкрито вписувати себе в текст і відтворювати інтертекстуальні одиниці, покладаючись на власну інтерпретацію. Зазначимо, що переклад інтертекстуальних одиниць, здійснюваний перекладачем, має надати читачеві стимул і простір для розгортання власних інтерпретацій.

Якщо розглянути переклад інтертекстуальних одиниць з семіотичної позиції, стає зрозумілим, що перекладач є не стільки посередником, скільки учасником процесу означування, надання текстові значення. Художній текст може отримувати нові значення завдяки входженню до іншої культури, проте чи будуть ці значення актуалізованими (або залишаться не актуалізованими) залежить здебільшого від майстерності перекладача.

Вважаємо, що роль перекладача в перекладі художнього тексту є надзвичайно важливою: по-перше, він має сприйняти та інтерпретувати художній текст, тобто пропустити його через себе та дешифрувати згідно з кодами та контекстом своєї культури, при цьому визнаючи можливість множинних прочитань художнього твору, проголошену семіотиками; по-друге, йому необхідно намагатися встановити ті значення тексту, які могли бути

закладеними в нього його автором, зробити це можливо при усвідомленні кодів та культурного контексту, властивих автору художнього твору, та проведенню відповідного аналізу тексту; по-третє, перекладач має виразити засобами мови транслятора багатство смислів художнього твору, при цьому переклад має відтворювати смислову напругу між „своїм” і „чужим” словом у художньому творі, забезпечити впізнаваність „чужого” слова як „чужого” на цільовому інтертекстуальному полі, що має привести до виникнення у читача перекладу асоціативних вібрацій і складатиме основу для „генерування” смислів.

При перекладі інтертекстуальних одиниць важливу роль відіграє фактор володіння читачем перекладу фоною інформацією при розкодуванні інтертекстуальних вкраплень. Італійський семіотик У.Еко описує ненаписану культурну енциклопедію, якою ми всі користуємося, коли надаємо значення тексту, оскільки тексти обов'язково містять посилання, які ми засвоюємо без явних зусиль. Це стало основою для розподілу інтертекстуальних одиниць за фактом належності до універсальної, національної та індивідуальної енциклопедій.

Спосіб перекладу інтертекстуальних одиниць залежить від їх належності до однієї з енциклопедій. Так, сучасна дослідниця Л. Грек рекомендує інтертекстуальні одиниці, що належать до універсальної енциклопедії, входять до спільного інтертекстуального простору як читача оригіналу, так і читача перекладу, перекладати шляхом цитування канонічного перекладу, що функціонує в культурі-реципієнті або, якщо цитата належить до текстів національної літератури культури-реципієнта, – шляхом відтворення відповідника безпосередньо із цитованого джерела [5:11].

Інтертекстуальні одиниці, що належать до національної та індивідуальної енциклопедій, доцільно перекладати шляхом точного відтворення лексичного матеріалу з коментарем, підбору функціонального аналога в культурі-реципієнті, експлікації змісту усічених інтертекстуальних одиниць [5:12].

Усе зазначене вище дозволяє зробити певні висновки.

Концепція інтертекстуальності привертає певну увагу з боку

перекладознавців і нерідко розглядається як перекладацька проблема. Семіотичний підхід до аналізу взаємовідношень інтертектуальності й перекладу дає змогу сприймати інтертекстуальність насамперед як необхідну умову існування культури, її високопотенційний творчий елемент, необхідний компонент еволюції поетичної мови. За такого підходу інтертекстуальність стає джерелом творчого процесу не тільки автора художнього твору, його читачів, а й перекладача, як активного учасника процесу надання текстові смислу. Виходячи з позиції семіотики, текст перекладу в результаті зіткнення з іншими семіотичними системами здатний породжувати новий інтертекстуальний простір, принципово новий та непередбачуваний, який також стає у рамках іншомовної культурної спільноти генератором нових смислів. Перекладач може виконати свою справу настільки майстерно, щоб художній текст загравав новими смислами та значеннями. За сучасних умов полістилістичної свідомості й толерантності до індивідуальних проявів саме семіотичний підхід до розгляду взаємозв'язків між інтертекстуальністю і перекладом видається найбільш придатним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Culler J. The pursuit of signs. Semiotics, literature, deconstruction / J. Culler. – Ithaca, New York : Cornell university press, 1981. – XIII, 242 p.
2. Scholes R. Semiotics and interpretation / Scholes R. – New Haven, London : Yale university press, cop.1982. – XIV, 161 p.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт : пер. с фр. / [сост., общ. ред. и вст. ст. Г.К. Косиков]. – М. : Прогресс, 1994. – 616 с.
4. Барт Р. Текстовый анализ / Р. Барт // Новое в зарубежной лингвистике. – 1980. – Вып. IX. – С. 307 – 312.
5. Грек Л.В. Інтертекстуальність як проблема перекладу / Л.В. Грек : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.16; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2006. — 18 с.
6. Статкевич Л.П. Форми і функції інтертекстуальності в поезії Томаса Стернза Еліота : дис. ... кандидата філол. наук : 10.01.04 / Статкевич Лариса Петрівна. – Кам'янець -Подільський, 2007. – 214 с.